

ПРОДОВОЛЬЧА ДОПОМОГА АРА НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1921 – 1923 РР.

Говоруха Владислав Анатолійович

магістр історії, аспірант кафедри східноєвропейської історії Дніпровського національного університету

ім. Олесь Гончара, Дніпро

E-mail: vlad.hovorukha@gmail.com

Researcher ID: L-7130-2018

<http://orcid.org/0000-0002-8520-6598>

У статті розглядається діяльність Американської адміністрації допомоги (далі – АРА) в Катеринославській губернії під час голоду 1921 – 1923 рр. Висвітлено продовольчу складову допомоги, а саме забезпечення продуктами харчування голодуюче населення регіону. Описано становище в губернії напередодні розгортання діяльності АРА, показано обсяги та масштаби голоду. Автор виділяє наступні шляхи продовольчої допомоги: доставка продуктових посилок, забезпечення дитбудинків та лікарень, відкриття громадських їдалень для дітей та дорослих й окремих їдалень для студентів. У статті простежується формування мережі громадських їдалень, поетапно висвітлюється процес охоплення максимально можливого числа людей. Якщо брати до уваги, що перші заклади харчування були відкриті в травні 1922 р., то пікові показники своєї роботи АРА змогла продемонструвати вже після трьох місяців роботи. Особливу увагу приділено розгортанню посилкової програми, яка надходила з-за кордону, розкрито її переваги та недоліки. Висвітлено особливості функціонування студентських їдалень для старших курсів чотирьох закладів вищої освіти м. Катеринослава. Розкрито особливості взаємодії АРА з місцевими органами влади (Губернський виконавчий комітет (далі – Губвиконком), Губернський комітет допомоги голодуючим (далі – Губкомдопгол)) і конфліктні ситуації. Під час дослідження автором використано логічний, історичний, статистичний, системний, структурно-функціональний методи. Проведена порівняльна характеристика кількісних показників діяльності Американської адміністрації допомоги та інших міжнародних організацій, доведено ключову роль АРА у подоланні наслідків голоду. У статті узагальнено новий матеріал з досліджуваної теми, залучено ряд раніше не опублікованих архівних даних з архів України: Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО) та Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). На закінчення підсумовано обсяги та вартість допомоги АРА для Катеринославського регіону, наведено оцінки її діяльності.

Ключові слова: голод 1921 – 1923 рр., міжнародна допомога, Американська адміністрація допомоги, Катеринославська губернія, продовольча допомога.

Постановка проблеми. Значення сучасної іноземної підтримки української держави важко переоцінити. Інколи така підтримка визначала життя сотень тисяч людей. Протягом важкого для України ХХ ст. міжнародна гуманітарна допомога нерідко знижувала масштаби і міжнародні гостроту нищівних соціальних катастроф. Зокрема, це стосується лихоліття так званого «першого радянського голоду».

Американська адміністрація допомоги – це благодійницька організація, створена в США у 1919 р., з ініціативи міністра торгівлі Герберта Гувера. Офіційне її завдання полягало у наданні допомоги європейським країнам після Першої світової війни. А оскільки СРСР, зіткнувшись з голодом, теж потребував підтримки й відкрито звернувся до світової спільноти, АРА позитивно відгукнулася на цей заклик.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Історіографія міжнародної допомоги з відвернення наслідків голоду 1921 – 1923 рр. налічує розлогий перелік як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. В даному випадку доцільно згадати про доробок київських істориків Станіслава Кульчицького та Ольги Мовчан, миколаївської історичної школи, до якої належать Микола Шитюк, Олександр Тригуб, Ольга Баковецька, Тимур Михайловський, дніпровських

істориків Валентина Іваненка та Анатолія Голуба, кращезнавця Олександра Бистрякова.

На нашу думку, актуальність вивчення діяльності Американської адміністрації допомоги полягає насамперед у її локальних аспектах. Так, маловивченою залишається допомога організації у межах тодішніх кордонів Катеринославської губернії, хоча існує значна потенційна джерельна база з даного питання, лише побіжно введена до наукового обігу.

Мета статті. Арсенал боротьби з голодом від АРА включав комплекс різних заходів, як-то вакцинація та підтримка лікарень, відкриття їдалень, доставка посилок чи навіть забезпечення посівним матеріалом і технікою. У рамках цієї розвідки здійснено спробу розкрити один з найбільш суттєвих аспектів допомоги – продовольчий. З мети органічно впливають цілі статті: проаналізувати конкретні напрями допомоги, відтворити мережу організаційних осередків, розглянути особливості взаємодії з органами місцевої влади, визначити внесок АРА у боротьбу з голодом у губернії.

Виклад основного матеріалу. Правовою підставою, яка дозволила розгорнути діяльність АРА в УСРР, стала угода між Американською адміністрацією допомоги та українським урядом від 10

січня 1922 р. [ДАДО, ф.п. 1, оп. 1, спр. 645, арк. 40]. Відтак у Катеринославській губвиконком надійшло урядове доручення, яким підкреслювалася необхідність сприяти представникам АРА у виконанні їх гуманітарної місії.

Подібні кроки радянської влади можна пояснити скрутним становищем на місцях. У січні 1922 р. голова Катеринославської губернської ради захисту дітей Кельмансон повідомляв наступне: «Становище дітей Катеринославської губернії надзвичайно важке... Ресурсів у Комдопгола (авт. Комітет допомоги голодуючим) ніяких... Ледей нараховується на теперішній час до 2 тис. пудів продовольства. З хліба, наданого у вигляді державної допомоги за грудневим та січевим нарядами, замість обіцяних 100 вагонів, отримали лише 5... Загалом у січні допомогу отримали лише 7 % від загальної кількості голодуючих дітей, але на лютий становище ще більше загострюється. Ми стоїмо перед необхідністю зменшити і цей мізерний відсоток задоволення...» [Мовчан, Огінська, Яковлева, Кульчицький, 1993, с. 86].

Про репрезентативність вищезгаданого джерела свідчать статистичні показники. Так, на губернському з'їзді Комітету незаможних селян у лютому 1922 р. вказувалося, що голодувало близько 562 тис. дорослих та 130 тис. дітей. Останнє число свідчило, що від голоду страждало 30% дитячого населення в губернії [Смолий, Мовчан, 2005, с. 57]. Губернські дані збігаються з тими, які подавав представник Місії Нансена капітан В. Квіслінг у звіті про Україну. Становище в Катеринославській губернії на лютий 1922 р. він описував як катастрофічне. За його даними, голодувало 520 тис. дорослих та 200 тис. дітей, а у місті Катеринослав щодня помирало з голоду близько 80 осіб [Сербин 1992, с. 371].

Між тим, як видно з телефонограми до Центрального комітету допомоги голодуючим у Харкові, з 1 лютого 1922 р., через брак коштів, знято з державного постачання 3,5 тис. дітей в їдальнях Народного комісаріату освіти на Катеринославщині. Дорослому населенню допомога «абсолютно не надається» [ЦДАВО України, ф. 258, оп. 1, спр. 131, арк. 35].

В таких умовах АРА починає розгортати свою діяльність. На засіданні губернської ради захисту дітей від 4 лютого 1922 р. АРА зобов'язалася взяти на себе харчування 15 000 дітей. Також АРА мала забезпечити 1000 безпритульних дітей, розмішених у дитбудинках, та включити в мережу їдальень денні ясла на 700 дітей [ДАДО, ф. п. 1, оп. 1, спр. 945, арк. 57–58].

Продовольча допомога АРА знаходила своїх адресатів різними шляхами, зокрема через:

- продовольчі посилки, надіслані з-за кордону,
- їдальні у дитячих будинках та лікарнях,
- їдальні для студентів,
- громадські їдальні для дітей та дорослих.

Налагодження громадського харчування, вимагало, звісно, певного часу. Адже необхідно було зібрати необхідний фактичний та статистичний матеріал стосовно голодуючих дітей по губернії, про дитячі будинки, їдальні, училища та ін. Лише після аналізу

загальної статистики, надіслано запит до центрального відділу АРА у Москві про початок роботи [ДАДО, ф. п. 1, оп. 1, спр. 945, арк. 28]. Саме тому першим по губернії почав працювати Відділ посилок. В основі даного напрямку лежала угода з радянським урядом (від 19 жовтня 1921 р.), за якою місцеві жителі мали змогу обміняти купони, відправлені з-за кордону, на пакунки харчових продуктів, котрі розповсюджувалися через АРА.

Принцип роботи був простий та зрозумілий. Кожен бажаний закордоном мав змогу придбати в американських банках або офісах АРА купон за 10 доларів, який потім надсилався поштою одержувачу в УСРР. Отримувач міг обміняти його на посилку в найближчому складі АРА. Пакунок включав у себе 49 фунтів (20 кг) борошна, 25 фунтів (10,2 кг) рису, 3 фунта (1,2 кг) чаю, 10 фунтів (4 кг) жиру, 10 фунтів (4 кг) цукру і 20 банок згущеного молока. Загальна вага посилки складала близько 53 кг. Собівартість продуктів складала 6,5 доларів, ще 1 долар додавався за перевезення вантажу і страховку. А різниця в 2,5 долара, між першочерговою вартістю та продажною ціною, надходила в фонд допомоги голодуючим дітям [Латыпов, 2005, с. 270]. За розрахунками АРА, стандартний пакет містив 2/3 від кількості їжі, необхідної чотирьом людям для харчування впродовж одного місяця.

Отримати пакунки можна було в будь-якому з 19 міст СРСР, зокрема в Катеринославі, Києві, Харкові та Одесі. Катеринославський офіс АРА розташовувався у триповерховому цегляному будинку розміром 50 x 50 футів (15,24 x 15,24 метра) на вулиці Новодворянській (сучасна вулиця В. Вернадського). Перший поверх служив конторою і складом продовольства, де проходила видача продуктових посилок. На інших поверхах жили співробітники, а також діяла дитяча їдальня для дітей [Быстряков, 2009, с. 34].

Для сповіщення жителів про існування посилкової програми були випущені і поширені листівки. Її одержувач мав заповнити свою адресу та адресу американського члена сім'ї. Після цього АРА відправляла їх до Європи та США. Ці листівки фактично допомагали ще й відновити родинні зв'язки, які були відрізані з різних причин.

Окрім роздачі індивідуальних посилок по адресам, АРА проводила групові видачі посилок певним категоріям населення (професори, інженери та ін.). Коли радянські органи влади знаходили неможливим видачу групових посилок, співробітники АРА перетворювали групову посилку в індивідуальну.

Подібним алгоритмом можна було відправити речову посилку. За 20 доларів, проплачених у США, адресату видавалося: 4 2/3 ярди (4,25 м) сукна шириною 56 дюймів; 2,8 ярдів (7,3 м) фланелі шириною 27 дюймів; 16 ярдів (14,6 м) небіленого ситцю шириною 36 дюймів. До тканин додавалася необхідна кількість підкладок, гудзиків, ниток та ін. [Алексеев, Бочарова, 2010, с. 324]. Програма не стала популярною через надто високу ціну [ЦДАВО України, ф. 258, оп. 1, спр. 264, арк. 17].

В розподілі продовольчих і речових посилок

представники АРА самотужки вирішували кому надавати допомогу. Тому радянська влада з докором зазначала, що ледь не половина посилок приходила єврейському населенню або колишній буржуазії. Проте слід зазначити, що ці категорії населення могли мати достатньо допомоги від закордонних родичів і знайомих. Також представники влади вказували на велику кількість посилок АРА на стихійних базарах. Та попри всі недоліки, радянський уряд теж був зацікавлений у посилових операціях АРА. По-перше, все ж таки задовольнялась певна категорія населення, хоч і не завжди угодна владі. По-друге, надходження продуктів на ринок знижувало ціни. По-третє, від збільшення числа посилок росла мережа дитячого харчування АРА по загальній лінії [ЦДАВО України, ф. 258, оп. 1, спр. 264, арк. 17].

Починаючи з лютого 1922 року, до 10 серпня АРА отримала 38 461 посилку, з яких встигла розподілити 30 610. Більшість були індивідуальними, лише 7 800 посилок можна віднести до загальної (групової) допомоги [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 86–87]. Зберігаючи заданий темп, на 1 жовтня 1922 року загальна кількість розподілених продуктивних посилок зросла до 56 101 [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 112–116].

У міру того, як наслідки голоду ліквідовувались, посилки АРА ставали все більш невідгдними. Адже аналогічні товари коштували в УСРР менше 10 доларів. Це змусило АРА з грудня 1922 року скоротити свої операції по посиловому відділу. Для порівняння: якщо в пікові періоди 1922 року розподілялось 10767 продуктивних посилок (липень) [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 86–87], то в 1923 р. цей показник складав 4238 посилок (квітень) [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 59]. Загалом, за період посилової кампанії АРА було розподілено 2572 речових та 81 000 продуктивних посилок [1923 р., «Звезда», № 295].

Проте посилова діяльність не була основною. Головна філантропічна місія АРА полягала у харчуванні якомога більшої кількості голодного населення. А найболючіше голод переносили діти. Особливо складно було безпритульним дітям, які не могли розраховувати на підтримку рідних. Вони вмирили масово навіть у дитячих будинках. Один із працівників АРА, Бенджамін Пеппер, у квітні 1922 року описав дитбудинок на 50 осіб, що знаходився поруч із штаб-квартирою АРА. Це була невелика двоповерхова цегляна споруда, сильно пошкоджена, з розбитими вікнами і відсутніми звичайними об'єктами санітарії. Раціон дітей складався майже повністю з дуже водянистого супу та декількох шматочків чорного хліба. Більшість дітей були одягнуті в лахміття, а деякі фактично ходили голими. За віком вони були не старше 14 р., більшість – від 7 до 10 р. Діти виснажені, деякі з них неймовірно тонкі і худі, зі шкірою туго обтягнутою навколо щелеп і вилиць, та з глибокими запаленими очима. У них з'явилися зморшки на обличчях з вертикальними складками між бровами. Шкіра стала коричневого кольору, що було однією з ознак голоду. У тих дітей, котрі зазнали ще сильнішого голоду, животи були

роздуті й опухлі, а в двох опухли навіть суглоби ніг і ступні. Керували цим дитячим будинком дві жінки, які навіть через всі свої потуги, не мали можливості зробити для дітей щось більше [Weizer, 2015, p. 150].

АРА не могла повністю забезпечити голодуючих всім необхідним, проте допомога організації хоча б давала можливість не померти. Так, у липні 1922 р. АРА відпускала продовольчі пайки всім дитячим будинкам у Катеринославі, які потребували додаткового харчування [ДАДО, ф. п. 1, оп. 1, спр. 968, арк. 31]. За висновками лікарів, смертність дітей у дитячих закладах, які отримували продовольство від АРА, знизилась приблизно на 50-60% [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 21]. Згідно з принципами роботи АРА, основна увага приділялась дітям. Тому забезпечення дитячих закладів продовжувалось в повній мірі, навіть в умовах зачинених їдалень.

Ще однією категорією населення, на яку АРА звернуло окрему увагу, стало студентство. В середині липня 1922 р. в Катеринославі прибув організатор студентського харчування Л. С. Шафрай. Це сприяло відкриттю студентської їдальні пропускнуою здатністю на 400 осіб. Організація їдалень відбувалась за принципом громадських закладів харчування. Список студентів складали спеціальні комісії безпосередньо в навчальному закладі. До цієї програми могли потрапити тільки студенти двох старших курсів 4 навчальних закладів: Медичного та Гірничого інститутів, Національного інституту економіки та Музичної консерваторії [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 4].

І якщо на початок серпня 1922 р. їдальня приймала 550 студентів, то до кінця місяця вже 950 [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 113]. Калорійність порції становила 1500 калорій. В жовтні 1922 р. кількість студентів зменшено до 850 осіб, що співпало з загальним скороченням діяльності громадських їдалень [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 85]. З 1 лютого 1923 р. була знову збільшена квота студентів, що зберігалась до кінця діяльності АРА. У двох їдальнях годувалося 1200 чол., калорійність порції збережено на рівні 1500 кал. Окрім забезпечення продовольством, студенти катеринославських вишів зверталися до АРА з порханням забезпечити навчальними посібниками [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 77].

В умовах наближення літа АРА запропонувала у травні та червні надати пайки студентам, які їхатимуть в наукові екскурсії. Список студентів та інструкторів завірявся ректором інституту з поміткою, що екскурсія має науковий характер. Допомога надавалась групам, в складі яких не менше 50 осіб. А якщо група на 85% складалась з студентів їдалень АРА, то продовольчі пакунки видавали всім учасникам експедиції. Продукти видавалися на весь час екскурсії, але не довше одного місяця. Вартість пайка мала складати не більше 1 долара 30 центів на місяць [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 53].

З лютого 1923 р. була розпочата допомога учительству. Працівниками губернського відділу народної освіти складалися списки на найбільш

нужденних вчителів. Перша партія в лютому налічувала 1700 речових посилок [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 69].

Наймасштабнішим видом допомоги АРА, який охопив десятки тисяч людей, стали громадські їдальні. У «Положенні про харчування в їдальнях АРА» зазначалося, що їжу мали отримувати лише діти до 14-річного віку, вагітні жінки, хворі, які перебували на лікуванні в лікарнях (без урахування різниці у віці), учні шкіл та вихованці дитячих садків (незалежно від віку). Зважаючи на розмах голоду, згодом додали до переліку і доросле населення. Харчування було безкоштовним та надавалось, відповідно до 24 п. Угоди між АРА та УСРР, «незалежно від національності, віросповідання, соціального стану і політичних переконань» [ДАДО, ф. п. 1, оп. 1, спр. 645, арк. 44].

Перша їдальня АРА для харчування дітей в Катеринославі відкрилася на початку травня 1922 р. на вулиці Потьомкінській (сучасна вулиця С. Єфремова) [Быстряков, 2009, с. 36]. Списки тих, хто потребував харчування, склали представники Губкомдопголу. До них включали дітей, котрі жили поблизу цієї вулиці. Рано вранці щасливці збиралися біля дверей їдальні, тоді як інші, що не потрапили до списку, стояли з надією отримати хоч що-небудь. Зі слів очевидців, бачити цих голодуючих дітей в очікуванні на допомогу було неймовірно важко.

Відбір учасників проходив ретельно. По місту діяла спеціальна медична комісія з 5 осіб для відбору дітей до їдальні. Так, наприклад, за 2 дні роботи (9-10 червня) вона перевірила 580 дітей. І лише 11 з них було рекомендовано до включення за програмою харчування [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 21]. Про складність потрапити до списку на їдальню АРА згадує і сучасник тих подій А. Ф. Стародубов (краєзнавець, знавець історії Катеринослава). В своєму щоденнику він описує, як другу дитинства Кирилу вдалося привити собі холеру, після чого його зарахували до їдальні [Стародубов, 2001, с. 160].

На приготування однієї обідньої порції витрачалось: 80 г. муки, 56 г. рису, 24 г. згущеного молока, 11 г. цукру, 7,5 г. жиру, 3 г. какао. Загальна калорійність такого пайка складала 641,85 калорій [ЦДАВО України, ф. 258, оп. 1, спр. 264, арк. 1]. Для уникнення маніпуляцій, отриману їжу потрібно було з'їсти безпосередньо в їдальні, забирати з собою додому не дозволялося. Існувала й одна особливість: голодних дітей протягом довгого часу неможливо було змусити пити какао. Вони не знали і боялися нового напою, хоча згодом звикли та полюбили його [Быстряков, 2009, с. 36]. Подібним чином було

організовано харчування в установах, де представники АРА контролювали роботу їдальні. В середньому, до 1 їдальні прикріплювалось близько 500–600 дітей. Винятки могли становити невеличкі села в повітах. З розрахунку на 500 дітей технічний персонал їдальні складався з 6 осіб: завідуючий, помічник завідуючого, повар, помічник повара, посудомийка та охоронець [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 19].

Облаштування їдальні, придбання необхідного інвентарю та палива, видача завідуючому їдальні авансу на непередбачувані витрати проводилося безпосередньо Губкомдопголом. На перших етапах роботи виник конфлікт з АРА, оскільки Губвиконком та Губкомдопгол відмовлялися платити заробітну плату працівникам їдальні АРА, обґрунтовуючи доволі значними сумами в масштабах губернії [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 3]. Так, за ставками профспілки працівників народного харчування (далі – Нархачу), завідуючий їдальнею мав отримувати 37 300 000 руб, повар – 34 400 000 руб. Губвиконком вимагав призначити робітників їдальні через профспілку Нархачу, яких задовольняв би пайок (подвійна порція). Але АРА не погоджувалася, оскільки працівники прийняті безпосередньо зі сторони організації. Тим більше, що договором АРА мала право самостійно набирати штат [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 21]. В результаті ситуація так і не була вирішена, адже у звітах працівники отримували розрахунок пайками.

Ще одним каменем зіткнення стала діяльність американців в Криворізькому повіті. На початку червня 1922 р. АРА розгорнула мережу харчування на 15 000 дітей в повіті. Але через стратегічну важливість даного регіону влада чинила перешкоди для роботи. Згодом були спроби передати опіку над повітом до Місії Нансена. Після того, як представники останньої організації не змогли оперативно розгорнути діяльність, забезпечення Криворізького повіту знову повернули до АРА [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 21].

Варто відзначити швидкість, з якою АРА розгортала мережу допомоги. Так, лише в Катеринославській губернії АРА за місяць збільшила обсяг допомоги майже в 4 рази, обігнавши навіть державний Повітовий комітет допомоги голодуючим [Таблиця]. На середину липня 1922 р. в Катеринославській губернії діяло 333 їдальні від АРА, в яких харчувалося 70734 дорослих та 87114 дітей. Основні сили були скеровані на Верхньодніпровський, Катеринославський та Нікопольський повіти [ДАДО, ф. п. 1, оп. 1, спр. 935, арк. 31].

Таблиця. Допомога по Катеринославській губернії на початку та в кінці червня 1922 р. голодуючому населенню [ЦДАВО України, ф. 258, оп. 1, спр. 131, арк. 200]

№ п/п	Назва організації	1 червня 1922 р.			30 червня 1922 р.		
		Годують дорослих	Годують дітей	Разом	Годують дорослих	Годують дітей	Разом
1.	Повітовий комітет допомоги голодуючим	20625	55535	76160	20625*	55535*	76160*
2.	АРА	–	23850	23850	32575	71130	103705

3.	Місія Нансена	480	720	1200	9250	13800	23050
4.	Червоний Хрест	3860	5790	9650	4980	8055	13035
	Інші органи	940	28000	28940	–	–	28940
	Всього	25615	107474	133089			244890

* До 1 липня звіт від губерній не був надісланий, тому у звіті Катеринославської губернської комісії допомоги голодуючим при Губвиконкомі припускають, що кількість людей в їдальнях Комдопголу не могла значно змінитися.

Піку своєї діяльності АРА досягла на початку серпня 1922 р., коли годувала 364 158 людей: 154 910 дітей та 209 248 дорослих. Додавши показники допомоги інших міжнародних організацій (23 150 чол.), отримаємо 387 308 чол. Загальне допомога покривала 70 % від загальної кількості голодуючих по губернії. Порівнюючи показники міжнародних організацій між собою, можна стверджувати, що АРА була основним джерелом порятунку населення [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 86–87].

Новий врожай зменшив кількість голодуючих. Тому ледь не вперше план допомоги голодуючим на 1 серпня 1922 р. у Катеринославській губернії виконано на 83,2 % (204 вагони з 254 тис. пудами), у Запорізькій – на 80 % (доставлено 254 вагони з 300 тис. пудами продуктів) [Смолій, Мовчан, 2005, с. 208]. АРА почала скорочувати допомогу. Так, на середину серпня, в їдальнях АРА харчування отримували 247 548 людей: 128 922 дітей та 118 626 дорослих. Планувалось зовсім припинити харчувати дорослих та скоротити дитяче харчування на 50%. Скорочення не стосувались дитячих установ губнаросвіти [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 89].

Внаслідок втілення цих планів протягом серпня – вересня 1922 р. харчування отримували всього 32 845 дитини. Харчування дорослих припинено, окрім Апостолівського району Криворізького повіту. Там ситуація виявилась вкрай важкою і на її урегулювання надіслали 7 вагонів з продуктами. Разом з тим, харчування в дитячих та дитлікарнях не зменшилось, АРА продовжувала утримувати 125 об'єктів на 9640 дітей. Технічний персонал отримував пайок, якщо більше ніде не міг знайти допомоги. Штат персоналу комплектувався з розрахунку 1 працівник на 10 дітей [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 104–105].

АРА продовжувала зменшення допомоги. Якщо 15 вересня харчувалося 18 710 дітей, то 20 вересня лише 9 000 дітей у закритих дитячих установах та лікарнях. Тобто діяльність громадських їдалень була призупинена. Проте такі кардинальні міри згодом пом'якшили. Керуючий відділом АРА по Катеринославській губернії Т. С. Берринджер запевнив, що з 1 жовтня АРА відновить діяльність з охопленням до 50 000 дітей, що покрито б 75% голодуючих [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 108]. Обіцянка була виконана, і на середину жовтня АРА забезпечила харчуванням 42 923 осіб, з яких 32 276 – діти [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 85]. Проте з 22 жовтня 1922 р. склад пайка було зменшено. Відтепер на 1 порцію закладалося 65 г. муки, 36 г. рису, 24 г. згущеного молока, 11 г. цукру, 6 г. жиру, 3 г. какао. Калорійність складала 504,75 калорій [ЦДАВО України, ф. 258, оп. 1, спр. 264, арк. 1].

В умовах, коли АРА відновлює діяльність,

дивними виглядають наступні зміни. Так, 18 жовтня 1922 р. Центральна комісія допомоги голодуючим при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті прийняла постанову «Про ЦКДГ» згідно з якою сама комісія та її місцеві органи з 1 листопада 1922 р. розпускалися. Замість неї створювалася Центральна комісія з ліквідації наслідків голоду (далі – ЦК Наслідгол) [Постанова ВУЦВК, 1922, с. 778–779]. Імовірно, це було необхідним для того, щоб розпочати експорт українського зерна. Так, у січні 1923 р. жителі Одеси бачили, як з американського судна «Манітоба» розвантажували пакунки з поставками допомоги. У той же час поруч стояв радянський корабель «Володимир», який завантажували українським зерном для відправки в Гамбург (Німеччина) [Сербин, 1992, с. 641]. Така картина показово відображає ставлення до українського населення іноземних організацій та радянського керівництва.

З настанням зими кількість голодуючих по Катеринославській губернії знову зросла, на 1 січня 1923 р. вона складала 656 322 чол. Дані представлені в межах нових кордонів, оскільки за постановою РНК УСРР «Про адміністративно-територіальний поділ УСРР» до Катеринославської губернії було приєднано Запорізьку губернію та Олександрійський повіт Кременчуцької губернії [Смолій, Мовчан, 2005, с. 271].

Загалом по губернії міжнародними організаціями у січні 1923 р. годувалося 123 325 осіб, тобто 20% від загальної кількості голодуючих. З них на АРА відводилося 107 806 чол. Через скарги на малу калорійність порції з 1 лютого вирішено було збільшити дитячий пайок з 145 г до 181 г. Калорійність мала складати 659,6 кал. [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 71].

На початку лютого керуючий відділом АРА по Катеринославській губернії Дж. П. Гаррінгтон повернувся з Москви з гарними новинами. У центральному офісі було узгоджено нову програму допомоги, розраховану виключно на дітей та дорослих, які знаходяться в лікарнях. Визначили помісячні показники допомоги: у лютому норми розраховані на 128 000 чол, у березні на 150 000 чол., у квітні до 160 000 чол, а в травні близько 200 000 (максимум) [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 69].

Так, за березень 1923 р. в Катеринославській губернії обсяг допомоги АРА було збільшено, і до кінця місяця вона сягала 160 000. З них на дітей припадало 96 %, а інші харчі були призначені для дорослого населення, хворих, студентів та технічного персоналу пунктів. Із загальної кількості пунктів харчування (1131) на дитячі заклади припадало 33 %, на госпіталі – 4 %, на відкриті їдальні АРА – 63%. Дитячий пайок вираховувався в кількості 659,6 калорій [ДАДО,

ф. п. 1, оп. 1, спр. 644, арк. 27].

В наступному місяці вказана програма по Катеринославщині була перевиконана на 120%. На 30 квітня кількість голодуючих, яким надавалась допомога, складала 198 528 чол. [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 59]. У травні АРА досягла дозволеної їй норми у 200 000 чол. [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 33]. І в цьому місяці почалося згортання діяльності АРА. Так, 16 травня 1923 р ліквідований медичний відділ. Вплинула на таке рішення і позитивна тенденція щодо спаду голодного лиха. І те, що в УСРР йде боротьба не з голодом, а з його наслідками (ЦК Наслідгол), в умовах експорту зерна. До того ж, частина організацій, які раніше були частиною АРА розпочали самостійну діяльність, як наприклад, Американський єврейський розподільчий комітет ДЖОЙНТ [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 122, арк. 89].

В червні 1923 р. розпочата ліквідація інших підрозділів. 15 червня ліквідовано посилковий відділ, залишок продуктів переданий до лікарень та дитячих закладів міста. 16 червня ліквідовано центральний склад. Вся тара, друкарські машинки, 3 легкових авто «Dodge» та 2 грузовики «White» передані Губернському комітету з ліквідації наслідків голоду [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 1]. 1 липня 1923 р. АРА офіційно закрила свої їдальні в Катеринославській губернії [ДАДО, ф. р. 305, оп. 1, спр. 13, арк. 301]. У зв'язку з ліквідацією АРА була проведена кампанія з метою залишити на місцях продукти та інвентар колишніх арівських їдалень та складів. Як наслідок, продуктами АРА змогли забезпечити дитячі будинки деяких районів аж до 1 січня 1924 р. [ДАДО, ф. р. 305, оп. 1, спр. 13, арк. 352].

Обсяг допомоги американців показово демонструють підсумкові дані. Так, за весь період діяльності АРА у Катеринославську губернію було доставлено 6004 т. борошна, 4243 т. кукурудзяної крупи, 1924 т. згущеного молока, 975 т. цукру, 943 т. рису, 582 т. продуктів зі свинини (смаець, бекон, сало); 136 т. какао, 1,5 т. бобів та гороху, 53 т. іншої їжі; 484 т. медичних і лікарняних засобів, 88,8 т. одягу та тканин, 31,5 т. мила. Всього було відправлено 15 465 тон різних продуктів та предметів, загальною вартістю 2,2 млн. доларів [Surface, Bland, 1931, p. 912-913].

На завершення діяльності було влаштовано прощальний банкет. На спільному святі так підсумував роботу АРА уповноважений представник Допголу Катеринославської губернії Скворцов: «Якщо в повсякденній роботі і були випадки дрібних

непорозумінь, то вони бліднуть перед тією колосальною роботою АРА, яку вона провела за 15 місяців свого перебування на Катеринославщині. Нехай американський народ знає, що допомога ніколи не згладиться в пам'яті...» [ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, спр. 123, арк. 3].

Висновки. Катеринославська губернія стала однією з 5 українських губерній, де проводила свою діяльність Американська адміністрація допомоги. Для забезпечення якомога більшої частини населення використовувались різні напрями. З лютого 1922 р. почала діяти доставка продуктових посилок, завдяки чому люди за кордоном мали можливість допомогти рідним чи знайомим в Україні. Також 25% з кожної посилки направлялось на підтримку дітей. З травня 1922 р. в Катеринославі починають функціонувати громадські їдальні для дітей та дорослих. Люди, які потрапляли до списку на харчування, раз у день отримували безоплатну порцію їжі. Піком такої роботи став серпень 1922 року, коли АРА годувала 364 тис. чоловік. Калорійність порції була невеликою та коливалась від 500 до 660 кал., що становить 1/3 від добової норми дитини або 1/4 норми дорослого. Подібна економія дозволяла забезпечити продуктовим пайком значну кількість голодуючих. Тому не дивно, що в порівнянні з іншими міжнародними організаціями АРА помітно виділялась обсягом реалізованої допомоги. Окрема підтримка надавалась найуразливішим категоріям населення, як то безпритульні діти у дитячих будинках, пацієнти лікарень, студентство та вчителі.

Незважаючи на складні умови розгортання діяльності, працівниками АРА створена розгалужена мережу продовольчої допомоги. Таку швидкість можна пояснити значним досвідом діяльності, військовою швидкістю виконання доручень, а також сприянням місцевих можновладців, котрі за договором забезпечували всім необхідним.

Продовольча допомога не була єдиними напрямом діяльності АРА, тож для комплексного відтворення регіональної картини подій перспективним є дослідження медичної допомоги в Катеринославській губернії. Не менш цікавою є проблема взаємовідносин працівників АРА з місцевим населенням та представниками влади. В найближчі роки, наукова актуальність підсилиться суспільним резонансом, пов'язаним з ювілеєм голоду 1921 – 1923 рр. Оскільки Американська адміністрація допомоги була невід'ємним елементом боротьби з голодним лихом, перспективними можуть бути дослідження діяльності АРА та інших міжнародних благодійних організацій, як в регіональній, так і загальноукраїнській площині.

Список використаних джерел

- Beizer, M., 2015. *Relief in Time of Need: Russian Jews and the Joint, 1914 – 1924*, Bloomington, IN: Slavica Publishers, Indiana University, 272 p.
- Surface, F. and Bland, R., 1931. *American Food in the World War and Reconstruction Period: Operations of the Organizations under the Direction of Herbert Hoover*. 1914 – 1924, Stanford. CA: Stanford University Press. XXIII, 1033 p.
- Алексеев, В. В., Бочарова, З. С., 2010. Деятельность АРА в России в освещении русской эмигрантской печати, *Сотрудничество и связи России и СССР с народами зарубежных стран XX вв.* Материалы XIV Всерос. науч.-практ. конф., посвящ. 50-летию РУДН, Москва, с. 322–326.
- Быстряков, А. Г., 2009. *ДЖОЙНТ на Днепропетровщине*. Днепропетровск: Днепропетр. изд-во, 132 с.
- Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО), ф. п. 1, оп. 1, спр. 644, 74 арк.

- ДАДО, ф. п. 1, оп. 1, spr. 645, 77 ark.
 ДАДО, ф. п. 1, оп. 1, spr. 935, 141 ark.
 ДАДО, ф. п. 1, оп. 1, spr. 945, 181 ark.
 ДАДО, ф. п. 1, оп. 1, spr. 968, 224 ark.
 ДАДО, ф. р. 305, оп. 1, spr. 13, 982 ark.
 Латыпов, Р. А., 2005. Помощь АРА Советской России в период «великого голода» 1921 – 1923 гг., *Нужда и порядок: история социальной работы в России, XX век*, Саратов: Научная книга, с. 255–286.
 Мовчан, О. М., Огінська, А. П., Яковлева, Л. В., Кульчицький, С. В., 1993. *Голод 1921 – 1923 років в Україні: Зб. документів і матеріалів* /АН України. Ін-т історії України, Київ: Наук. думка, 240 с.
 О работе АРА и ДЖОЙНТА. 1923 г., *Звезда*, № 295, 14 июля.
 Постанова ВУЦВК від 18.10.1922 р. «Про Ц.К.Д.Г.», 1922. *Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922 – 1923 рр.*, Харків: Літо-друкарня «Книгоспілки», 1147 с.
 Сербин, Р. 1992. *Голод 1921 – 1923 і українська преса в Канаді*, Торонто–Київ: Українсько-Канадський Дослідно-Документаційний Центр Інститут української археографії Академії наук України, 704 с.
 Смолій, В. А., Мовчан, О. М., 2005. *Україна: Хроніка XX ст.: Рік 1922*: Довід. вид., Київ: Ін-т історії України НАН України, 235 с.
 Стародубов, А. Ф., 2001. *Записки очевидца: Екатеринослав 1918 – 1923 гг.*, Днепропетровск: Gaudeamus, 230 с.
 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 258, оп. 1, spr. 131, 257 ark.
 ЦДАВО України, ф. 258, оп. 1, spr. 264, 35 ark.
 ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, spr. 122, 116 ark.
 ЦДАВО України, ф. 261, оп. 1, spr. 123, 87 ark.

References

- Beizer, M., 2015. *Relief in Time of Need: Russian Jews and the Joint, 1914 – 1924*, Bloomington, IN: Slavica Publishers, Indiana University, 272 p. (in English).
 Surface, F. M and Bland, R. L., 1931. *American Food in the World War and Reconstruction Period: Operations of the Organizations under the Direction of Herbert Hoover*. 1914 – 1924, Stanford. CA: Stanford University Press. XXIII, 1033 p. (in English).
 Alekseev V., Bocharova, Z., 2010. Dejatel'nost' ARA v Rossii v osveshhenii russkoj jemigrantskoj pechati [The activities of the ARA in Russia in covering the Russian emigre press], *Sotrudnichestvo i svyazi Rossii i SSSR s narodami zarubezhnyh stran XX*. Materily XIV Vseros. nauch.-prakt. konf., posvjashh. 50-letiju RUDN, Moskva, s. 322–326. (in Russian).
 Bystrjakov, A. G., 2009. *DZHOJNT na Dnepropetrovshhine* [JDS in the Dnipropetrovsk region]. Dnepropetrovsk: Dnepropetr. izd-vo, 132 s. (in Russian).
 Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovs`koyi oblasti (dali DADO) [State Archives of Dnipropetrovsk region (SADR)], f. p. 1, op. 1, spr. 644, 74 ark. (in Russian).
 DADO [SADR], f. p. 1, op. 1, spr. 645, 77 ark. (in Russian).
 DADO [SADR], f. p. 1, op. 1, spr. 935, 141 ark. (in Russian).
 DADO [SADR], f. p. 1, op. 1, spr. 945, 181 ark. (in Russian).
 DADO [SADR], f. p. 1, op. 1, spr. 968, 224 ark. (in Russian).
 DADO [SADR], f. p. 305, op. 1, spr. 13, 982 ark. (in Russian).
 Latypov, P. A., 2005. Pomoshh' ARA Sovetskoj Rossii v period «velikogo goloda» 1921 – 1923 gg. [ARA assistance to Soviet Russia during the "great famine" of 1921 – 1923], *Nuzhda i porjadok: istorija social'noj raboty v Rossii, XX vek*, Saratov: Nauchnaja kniga, s. 255–286. (in Russian).
 Movchan, O. M., Ogins'ka, A. P., Yakovlyeva, L. V., Kulchyczkij, S. V., 1993. *Golod 1921 – 1923 rokov v Ukrayini: Zb. dokumentiv i materialiv* [Famine 1921 – 1923 years in Ukraine: Collection of documents and materials]/AN Ukrayiny`. In-t istoriyi Ukrayiny`, Kyiv: Nauk. dumka, 240 s. (in Ukraine).
 O rabote ARA i DZHOJNTA [About the work of ARA and JDS]. 1923 г., *Звезда*, № 295, 14 ijulja (in Russian).
 Postanova VUCZVK vid 18.10.1922 r. «Pro Cz.K.D.G.» [Resolution of the All-Ukrainian Central Executive Committee of October 18, 1922 «On Central Committee for Aid to the Hungry»] 1922. *Zbirny`k postanov ta rozporjadzhen` robity` che-selyans`kogo uryadu Ukrayiny` za 1922 – 1923 rr*, Xarkiv: Lito-drukarnya «Kny`gospilky`, 1147 s. (in Ukraine).
 Serbyn, R., 1992. *Golod 1921 – 1923 i ukrayinska presa v Kanadi* [The famine of 1921 – 1923 and the Ukrainian press in Canada], Toronto–Kyiv: Ukrayins`ko-Kanads`ky`j Doslidno-Dokumentacijny`j Centr Insty`tut ukrayins`koyi arxeografiji Akademiyi nauk Ukrayiny, 704 s. (in Ukraine).
 Smolij, V. A., Movchan, O. M., 2005. *Ukrayina: Xronika XX st.: Rik 1922* [Ukraine: Chronicle of the XX century: Year 1922]: Dovid. vy`d., Ky`yiv: In-t istoriyi Ukrayiny` NAN Ukrayiny`, 235 s. (in Ukraine).
 Starodubov, A. F., 2001. *Zapiski ochevidca: Ekaterinoslav 1918 – 1923 gg.* [Eyewitness notes: Yekaterinoslav 1918 – 1923], Dnepropetrovsk: Gaudeamus, 230 s. (in Russian).
 Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali TsDAVO Ukrainy), [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, (CSASBP of Ukraine)], f. 258, op. 1, spr. 131. 257 ark. (in Russian).
 TsDAVO Ukrainy [CSASBP of Ukraine], f. 258, op. 1, spr. 264. 35 ark. (in Russian).
 TsDAVO Ukrainy [CSASBP of Ukraine], f. 261, op. 1, spr. 122. 116 ark. (in Russian).
 TsDAVO Ukrainy [CSASBP of Ukraine], f. 261, op. 1, spr. 123. 87 ark. (in Russian).

SUMMARY

ARA FOOD ASSISTANCE IN THE KATERYNOSLAV REGION DURING THE FAMINE OF 1921 – 1923

Vladyslav Hovorukha

Master of History, Postgraduate Student of the Department of Eastern European History, Faculty of History,
Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro

The article is devoted to analyzing the American Relief Administration activities in the Katerynoslav gubernia during the famine of 1921 – 1923s. Research methods: logical, historical, statistical, historical, analysis and synthesis, systemic, structural, and functional. The article describes the situation in the gubernia before the ARA's deployment the shows the extent and scale of the famine. The article examines the main activities of the ARA. The priority was to open public canteens for children and adults, where food was distributed free of charge. The article traces the formation of a public canteens network, gradually covering the process of reaching the maximum possible number of people. Parcel delivery allowed to receive food kits from the United States, and 25% of each parcel's cost went to public canteens. Separate food kits were provided to employees and residents of orphanages and hospitals. The students' canteens' peculiarities for senior courses of four institutions of higher education in Katerynoslav are highlighted. A comparative description of the quantitative indicators of the US Aid Administration and other international organizations are present. The crucial role of ARA in overcoming the effects of famine has been proven. The volumes and cost of ARA assistance for the Katerynoslav region are summarized based on its activity. The article is concerned with a significant tradition of famine studies. Special attention is given to relations between ARA's and soviet reliefs system. The author highlights the peculiarities of ARA's interaction with local authorities and conflict situations on the ground. The article summarizes new material on the research topic and involves a number of previously unpublished archival data from Ukraine's archives (DADO, TsDAVO of Ukraine).

Keywords: Famine 1921 – 1923, international assistance, American Relief Administration (ARA), Katerynoslav gubernia, food assistance.